

Rostoucí význam vývoje mezinárodních vztahů a především jejich základních otázek, tj. otázek války a míru v životě lidstva, je v naší době všeobecně uznáván. Byl také zdůrazněn v dokumentech mezinárodního komunistického hnutí a jeho jednotlivých stran, zvláště pak na posledních sjezdech KSSS i KSČ.

Z této skutečnosti také vyplývá naléhavost požadavku, aby vědeckému výzkumu mezinárodních vztahů byla věnována co největší pozornost všech společenskovědních disciplín. V tomto rámci vzniká i otázka, jaké místo má ve výzkumu mezinárodních vztahů sociologie a jak může přispívat k rozvoji tohoto výzkumu a využívání jeho výsledků ve společenské praxi.

Tato stať si nemůže klást za cíl rozbor a osvětlení celé této problematiky, chce pouze vytyčit hlavní problémy a ukázat i dosaženou úroveň na základě existující literatury. I zde se ovšem — stejně jako ve všech společenských vědách — promítá základní rozdíl mezi přístupem buržoazní vědy a vědeckým přístupem vycházejícím z pozic marxismu, o jehož výsledky se také tato stať opírá.

1.

Při osvětlování úlohy sociologie ve výzkumu mezinárodních vztahů je třeba vycházet jednak ze vzájemné vazby mezi předmětem sociologie a předmětem výzkumu mezinárodních vztahů, jednak ze srovnání celkového rozvoje v obou těchto vědních oblastech a jejich vzájemného obohacování, přičemž se úzce propojují otázky obecně teoretické i dílčí a konkrétnější otázky a spolu s tím i otázky metodologické, a to až k velmi konkrétním metodám.

Pokud jde o sociologii, mohou být jistě východiskem běžné formulace o předmětu sociologie, i když jsou mezi nimi určité rozdíly. Pro naše potřeby jistě poslouží formulace uvedené ve dvou základních publikacích vydaných v češtině. Příručka pro sociology přeložená z ruštiny uvádí, že předmětem speciálních dílčích sociologických teorií se stávají různé systémy společenských vztahů a různé oblasti společenského života [Příručka 1980 : 20]. V poslední kolektivní práci našich autorů (pod redakcí F. Zicha) *Co víte o současné sociologii* je podrobnější formulace, v níž se říká, že marxistická sociologie se zabývá zkoumáním zákonitostí forem fungování a rozvojem lidské společnosti jako celku, dále zkoumáním zákonitostí dynamiky společenských procesů, vzniku, vývoje a úlohy tříd a společenských skupin, vztahů mezi těmito třídami a skupinami, úlohou společenských institucí ve společenském vývoji, aktivitou a úlohou jednotlivců v rámci skupin, tříd, institucí a společnosti. Dále zkoumáním zákonitostí a mechanismů společenského bytí, jeho určující úlohy ve vztahu k společenskému vědomí a vědomí jednotlivců, stejně jako zkoumáním vlivu aktivní úlohy tohoto vědomí na společenské bytí [Zich 1979 : 13—14].

Jde nyní o to, jak se s tímto vymezením předmětu sociologie propojuje či prolíná předmět výzkumu mezinárodních vztahů. Je zcela všeobecně uznáno,

že předmětem výzkumu mezinárodních vztahů je oblast velmi široká a složitá. I když marxistická teorie mezinárodních vztahů se v ucelené podobě vytváří teprve od šedesátých let a pro vymezení předmětu vědy o mezinárodních vztazích se objevují mnohé rozdílné formulace, v podstatě je celková shoda v tom, že mezinárodní vztahy tvoří dialekticky rozporný, historicky podmíněný a vyvíjející se systém politických, ekonomických, diplomatických, právních, vědeckotechnických, kulturních, ideologických, vojenských i dalších styků a vztahů mezi státy, seskupeními států a jejich organizacemi, světovými systémy, mezi národy, třídami a dalšími společenskými, ekonomickými a politickými silami, hnutími a mezinárodními organizacemi, které působí na světovém dějišti.(1)

Z tohoto základního vymezení vyplývá, že výzkum mezinárodních vztahů musí být rozvíjen jako multidisciplinární a interdisciplinární. Do tohoto výzkumu byly postupně zapojovány jednotlivé společenské vědy, jako historie, mezinárodní právo, ekonomická věda a zvláště pak politické vědy popřípadě politologie. Rostoucí úloha politických věd se také promítla na mezinárodní úrovni i na kongresech *Mezinárodní asociace pro politickou vědu* (IPSA), kde je otázkám mezinárodních vztahů pravidelně věnována velká pozornost.

Navíc sem vstupuje ještě jeden výzkumný proud, který se přímo zaměřuje na základní otázky mezinárodních vztahů, tj. otázky míru a války, a konstituje se již i mezinárodně jako výzkum míru v rámci *Mezinárodní asociace pro výzkum míru* (IPRA). V poslední době se tato problematika stále těsněji spojuje s rychle se rozvíjejícím výzkumem globálních problémů. Přitom právě tyto dva směry výzkumu nacházejí velmi výrazný ohlas u sociologů a spolu s celkovou problematikou mezinárodních vztahů se odrážejí i na světových sociologických kongresech.

Problematika mezinárodních vztahů výrazně vystoupila již na VI. světovém sociologickém kongresu v roce 1970, ale zvláště pak na VII. kongresu ve Varně v roce 1974, tedy prvním kongresu, který se konal v socialistické zemi a za početné účasti marxistických sociologů. Zde to také byl především referát sovětského vědce F. M. Burlackého, který vedl k vytvoření stálé skupiny pro sociologii mezinárodních vztahů, jejímž předsedou se také Burlackij stal. Bylo ovšem příznačné pro další vývoj sociologie v této oblasti a pro celkový výzkum mezinárodních vztahů, že se zde účastnili nejen sociologové, ale i filozofové, ekonomové, politologové i představitelé dalších společenskovědních disciplín.

Ze socialistických zemí to byl v první řadě Sovětský svaz, kde byla otázce sociologie mezinárodních vztahů věnována největší pozornost a publikována řada statí i knih. Již v roce 1970 zde vyšel sborník *Sociologické problémy mezinárodních vztahů* připravený v souvislosti se VI. světovým sociologickým kongresem, v němž především problematice míru byl věnován úvodní příspěvek P. N. Fedosejeva, přednesený na VI. světovém sociologickém kongresu. Z autorů, kteří se pak již speciálně zaměřili na otázku sociologie mezinárodních vztahů, je třeba vedle již uvedeného F. M. Burlackého zvláště jmenovat D. V. Jermolenka, V. A. Pozdnjakova, A. A. Kokošina, R. Kosolapova. Významný přínos však znamenají i mnohé práce vycházející sice z pozic politologie, ale velmi výrazně ovlivněné sociologickými přístupy.(2) Z dalších so-

(1) Toto vymezení předmětu výzkumu mezinárodních vztahů vychází z formulací uváděných jak v příslušné sovětské, tak naší literatuře o mezinárodních vztazích.

(2) Viz soupis literatury, který ovšem nutně musel být výběrový a zahrnuje práce pojeté obecněji a práce zaměřené na sociologické aspekty mezinárodních vztahů.

cialistických zemí se na problematiku sociologie mezinárodních vztahů zaměřovali zvláště v Polsku.

Jestliže se nyní vrátíme k otázce vzájemné vazby mezi předmětem sociologie a předmětem výzkumu mezinárodních vztahů, je důležité vycházet z marxistického pojetí, že mezinárodní vztahy jsou součástí společenských vztahů. Jinak řečeno, je to zařazení mezinárodních vztahů do celkového vývoje společnosti, jejíž výzkum je i nejobecněji pojatým předmětem sociologie. Tak ovšem současně vystupuje i základní vazba mezi výzkumem mezinárodních vztahů a filozofií, stejně jako vazba s politickou ekonomikou a vědeckým komunismem i dalšími společenskými vědami. Společným východiskem je dialektický a historický materialismus, který je také teoretickým a metodologickým základem celého výzkumu mezinárodních vztahů.

Stejně jako sociologie se výzkum mezinárodních vztahů rozvíjí na třech vzájemně propojených úrovních. Nejvyšší úroveň je zaměřena k vytváření obecné teorie mezinárodních vztahů, k níž musí přispívat i sociologie, ale která může být rozvinuta jen multidisciplinární a interdisciplinární aplikací všech společenských věd. Sociologie zde (spolu s dalšími společenskými vědami) přispívá především osvětlováním zákonitostí společenského vývoje a jejich vazby s vývojem mezinárodních vztahů. Druhou úroveň tvoří sociologie mezinárodních vztahů jako oborová či úseková sociologická teorie. A konečně třetí úroveň zahrnuje empirický výzkum a využívání sociologických metod pro výzkum mezinárodních vztahů. Z hlediska nejobecnější roviny sociologie významně přispěla k rozvoji výzkumu mezinárodních vztahů ve spojení se systémovým přístupem, i když také zde platí, že tento přístup má všeobecný charakter při rozvíjení všech věd a speciálně věd společenských. V marxistickém pojetí také především vychází ze základního, tj. filozofického dialektického principu vědeckého zkoumání všech jevů a procesů jako celostné jednoty protikladů a v tomto smyslu je uplatňován ve všech společenských vědách. Je však nesporné, že pro výzkum mezinárodních vztahů a pro vytváření teorie mezinárodních vztahů je aplikace systémového přístupu nejtěsněji spjata s uplatňováním sociologie. To platí i pro buržoazní výzkum mezinárodních vztahů, ovšem s tím základním rozdílem, že systémový přístup se zde absolutizuje a zkresluje se, nedoceňují nebo vůbec popírají zásadní vazby mezi mezinárodními vztahy jako systémem a společenským vývojem, jeho souvislostmi a zákonitostmi.

Pro marxistický výklad mezinárodních vztahů ve spojení se systémovým přístupem je východiskem dialektická metoda, kterou rozpracovali klasikové marxismu leninismu. To znamená, že mezinárodní vztahy se chápou jako celek, a to tak, že každá část celku je zkoumána ve všech základních souvislostech s dalšími částmi celku i s tím, jak působí na celek a jak celek působí na ni, dále že celek i jeho části jsou zkoumány z hlediska jednoty a boje protikladů, z hlediska přechodu od kvantitativních změn ke kvalitativním a z hlediska pohybu od nižšího vývojového stupně k vyššímu.

V tomto pojetí již Marx a Engels předjímalí systémový přístup a zejména Lenin již používal přímo termínu systém pro vztahy mezi státy, a to zvláště v rámci tehdejší Evropy a v celosvětovém rámci imperialismu.

I když se termín systém mezinárodních vztahů mnohdy užíval v literatuře o mezinárodních vztazích, teprve jeho důsledná aplikace podstatně přispívá k objasňování celostního charakteru mezinárodních vztahů, způsobů vazeb a vztahů mezi prvky a v této souvislosti struktury systému, mechanismu fungování a vývoje systému. I když již dříve základní marxistický přístup objasňoval podstatu mezinárodních vztahů jako celku, a především jejich propojení

s celkovým společenským vývojem. teprve zapojení sociologie a systémového přístupu podstatně přispělo k hlubšímu objasňování celé problematiky mezinárodních vztahů.

Sovětští vědci zdůrazňují například výzkum takových otázek, jako obecné zákony fungování a vývoje systému mezinárodních vztahů; vztah ekonomika — politika v mezinárodních vztazích; vztah mezi vnitřní a zahraniční politikou; základní hybné síly mezinárodních vztahů; charakter zvláštností a hlavních tendencí systému mezinárodních vztahů v dané etapě; určení hlavních účastníků, faktorů, procesů mezinárodních vztahů; rozbor konfliktu v mezinárodních vztazích; zahraničně politické rozhodování, plánování a prognózování.

Podrobnější vymezení dělí zaměření sociologického výzkumu mezinárodních vztahů takto: 1. obecná analýza podstaty mezinárodních vztahů, jejich základních zákonitostí, hlavních tendencí, úlohy objektivních a subjektivních faktorů a na tom základě všech aspektů a úlohy tříd, států a dalších činitelů mezinárodních vztahů; 2. speciální výzkum ústředních kategorií mezinárodních vztahů — jako jsou válka a mír, dále zahraničně politické doktríny a koncepce, strategie a taktika i další obecné otázky zahraniční politiky; 3. speciální výzkum kategorií ukazujících postavení státu na mezinárodní aréně — jako třídní charakter státu, jeho potenciál, včetně morálního a ideologického a mezinárodních svazků; 4. speciální výzkum kategorií a problémů spojených s praktickým uskutečňováním zahraničně politické činnosti, zvláště rozhodování, řešení rozporů a konfliktů, zahraničně politické informace; 5. výzkum tendencí vývoje mezinárodních vztahů a vypracování pravděpodobných obrazů budoucnosti — prognózování [Jermolenko 1977].

Vidíme tedy, že toto sociologické pojetí výzkumu mezinárodních vztahů je velmi široké, přičemž by jistě bylo na jedné straně možné přidávat další témata, na druhé straně však vzniká nebezpečí takového rozšiřování, které by obsahovalo mnohé aspekty mezinárodních vztahů, jež již zkoumají nebo by měly zkoumat jiné společenské vědy v rámci rozvíjení interdisciplinárního a multidisciplinárního pojetí výzkumu a teorie mezinárodních vztahů.

Podívejme se však na ty otázky, v jejichž objasňování se zvláště výrazně projevuje úloha sociologie ve výzkumu mezinárodních vztahů.

V první řadě sem patří podrobnější objasnění skutečnosti, že mezinárodní vztahy jsou součástí společenských vztahů, a zároveň vymezení jejich místa mezi společenskými vztahy a vůbec jejich vazby se společenským vývojem.

Běžným východiskem pro marxistický rozbor místa mezinárodních vztahů ve společenských vztazích je stručná teze Karla Marxe, že mezinárodní vztahy na rozdíl od základních výrobních vztahů jsou „druhořadé a třetířadé, vůbec odvozené, nepůvodní výrobní vztahy“ [Marx-Engels 13 : 648].

Tato teze je pak rozvíjena tak, že mezinárodní vztahy jsou ve svém vzniku a vývoji podmíněny úrovní výrobních sil, dělby práce a vnitřních styků ve společnosti a nabývají vyspělé podoby teprve spolu s rozdělením společnosti na třídy a vznikem státu. Jinak řečeno, vnitrosociální vztahy, především výrobní vztahy, jejichž souhrn vytváří základnu, rozhodujícím způsobem ovlivňují vznik a vývoj mezinárodních vztahů. Vazby, které zde vznikají, jsou však velmi složité a zprostředkované, a to se promítá i do aplikace některých kategorií sociologie i filozofie do vytvářející se teorie mezinárodních vztahů.

Platí to například pro otázku vazby mezi základnou a nadstavbou v mezinárodních vztazích. Je všeobecně uznáváno, že pojetí této vazby nelze přenášet do mezinárodních vztahů zjednodušeně, a to v takovém smyslu, jako by mezinárodní ekonomické vztahy tvořily základnu, nad níž by se klenula nadstavba politických, právních a dalších mezinárodních vztahů. Především v souvislo-

sti se základními rysy epochy, v níž je svět rozdělen na protikladné sociálně ekonomické soustavy, se prosazuje názor, že neexistuje celosvětová ekonomicko-sociální základna, nad níž by se rozpínal systém mezinárodních vztahů. To však neznamená a nemůže znamenat, že by se snižoval význam vazby mezi mezinárodními vztahy a základnou v rámci protikladných ekonomicko-sociálních soustav socialismu a kapitalismu.

Vzniká zde několik rovin zkoumání. Za prvé je to vazba mezi společenskými vztahy uvnitř státu a jeho vztahy vnějšími či mezinárodními, s těžištěm ve vazbě mezi vnitřní a zahraniční politikou. Východiskem je přitom známá Leninova teze, že „není nic nesprávnějšího než odtrhovat zahraniční politiku od vnitřní“ [V. I. Lenin 25 : 81]. V leninském pojetí se zdůrazňuje jednotu, ale i rozdílnost vnitřní a zahraniční politiky a jejich vzájemné působení, širě vzato, vzájemné působení mezi společenskými vztahy uvnitř státu, jeho mezinárodními vztahy a celkem mezinárodních vztahů. Nejenže se podtrhuje relativní samostatnost mezinárodních vztahů, ale i skutečnost, že v určitých historických situacích může vývoj mezinárodních vztahů a s ním spojená zahraniční politika státu rozhodujícím způsobem ovlivnit vnitřní vývoj státu a přímo jeho existenci, přičemž právě v naší době se tato tendence uplatňuje stále výrazněji. Zároveň se zdůrazňuje, že stále těsnější prolínání a vzájemné působení společenských vztahů uvnitř jednotlivých států a vztahů mezinárodních nemůže zakrývat význam jejich podstatných odlišností. Ty souvisí se skutečností, že uvnitř státu koneckonců převládá jeden ekonomicko-sociální systém, z něhož vyrůstají vnitřní i vnější vztahy státu, zatímco v celosvětovém systému mezinárodních vztahů v naší epoše vedle sebe existují a působí státy rozdílných a protikladných ekonomicko-sociálních systémů — kapitalistického a socialistického.

Podnětné je však i další rozvíjení problematiky vazby mezi vnitřními a vnějšími vztahy státu, a to v tom smyslu, že i mezi státy stejného základního ekonomicko-společenského typu, stejné třídní povahy, jsou rozdíly, dané jejich historickým vývojem, ekonomickými, kulturními a dalšími podmínkami, které se pak projevují v jejich zahraniční politice a celých vnějších vztazích. To platí nejen pro státy kapitalistické, ale i pro státy socialistické, i když právě zde se zároveň projevují jejich základní rozdíly určené samou podstatou společenského zřízení a jeho vlivem na vnitřní a zahraniční politiku.

Jedním z velkých úkolů výzkumu mezinárodních vztahů, k jehož plnění může právě významně přispívat sociologie, je osvětlování měnící se míry jednoty a míry rozdílnosti vnitřních a zahraničních společenských vztahů a jejich vzájemného působení.

Druhou rovinou zkoumání vazby mezi mezinárodními vztahy a vztahy společenskými je vazba mezi celkovým společenským vývojem, světovým revolučním procesem a vývojem mezinárodních vztahů. Východiskem i zde je již uvedená teze, že mezinárodní vztahy jsou specifickou součástí společenských vztahů, jsou v základě určovány celkovým společenským vývojem, jehož rozhodujícím činitelem je světový revoluční proces. Zároveň však stále více platí, že v současné epoše, zahájené Velkou říjnovou socialistickou revolucí, základní vývoj mezinárodních vztahů a především jejich nejvýznamnějších problémů, tj. otázek války a míru, stále více ovlivňuje společenské procesy uvnitř jednotlivých států i v celosvětovém měřítku. Toto vzájemné působení je velmi složité a je jedním z velkých úkolů marxistických společenských věd je odhalovat a objasňovat.

Celý vývoj současné epochy přesvědčivě prokazuje, k jakým hlubokým změnám došlo v systému mezinárodních vztahů. Do systému mezinárodních

vztahů, určovaného do první světové války zákonitostmi imperialismu a politikou imperialistických velmocí, pronikaly spolu s postupem světového revolučního procesu kvalitativně zcela nové prvky. V době mezi dvěma světovými válkami byly spojeny především se vstupem Sovětského svazu do systému mezinárodních vztahů, po druhé světové válce s vytvořením světové socialistické soustavy a nástupem zemí, které se osvobodily z koloniálního panství imperialismu. Přitom postup světového revolučního procesu — i když byl v základě určován celkovým ekonomicko-sociálním vývojem imperialismu a vyhrocováním jeho rozporů — byl velmi výrazně ovlivněn vývojem mezinárodních vztahů vedoucím k rozpoutání dvou světových válek. Rozsah a důsledky těchto válek nejpřesvědčivěji odhalovaly podstatu imperialismu a podstatně přispěly k rozmachu světového revolučního procesu, jehož výsledky se pak projeví v hlubokých změnách systému mezinárodních vztahů.

Ve vzájemném působení těchto dvou fenoménů v naší době zesiluje váha mezinárodních vztahů, a to především z hlediska kvalitativně nové úlohy problematiky války a míru. Je spojena zvláště s vývojem vědeckotechnické revoluce a jejím působením do všech oblastí života lidské společnosti, nejnaléhavěji však do oblasti vojenské ve spojení s hrozbou jaderné války. Na rozdíl od dosavadních, a to i světových válek, které přinášely zkázu a utrpení národům, a zvláště dělnické třídě, avšak neohrožovaly lidstvo jako celek a jeho existenci, jaderná válka je hrozbou pro samu existenci lidstva. Otázka odvrácení jaderné války a zachování míru se tedy stává základní otázkou nejen mezinárodních vztahů, ale i světového revolučního procesu a společenského pokroku, úlohy lidových mas a dělnické třídy a jejich nejvýznamnější síly, tj. mezinárodního komunistického hnutí.

2.

Bylo zákonité, že zkoumání základních otázek mezinárodních vztahů bylo tak výrazně vytčeno jako úkol pro marxistické společenské vědy. Zatím se jim na nejobecnější rovině věnovaly filozofie, vědecký komunismus i další společenské vědy, měl by zde však být významný i přínos sociologie, a to v odhalování nejen obecných vazeb mezi společenským vývojem a otázkami války a míru, ale v objasňování i dalších konkrétních souvislostí vývoje sociálního a vývoje mezinárodních vztahů.

V SSSR například dosáhla marxistická sociologie ve spojení s dalšími společenskými vědami významných kolektivních vědeckých výsledků v oblasti výzkumu mezinárodních konfliktů a výzkumu procesu formování a uskutečňování zahraniční politiky kapitalistických států.(3)

Výzkum mezinárodních konfliktů, jak na obecné, teoretické úrovni, tak na úrovni zkoumání konkrétních, a to především současných konfliktů, má zvláštní význam i proto, že je velmi výrazně spjat se střetáním marxistického a nemarxistického výkladu mezinárodních vztahů. V nemarxistickém výzkumu mezinárodních vztahů je pak úzce spojen s takovými směry, jako scientismus a behaviorismus. Proti buržoazním přístupům opomíjejícím nebo zkrslujícím sociální a třídní podstatu konfliktů ve společnosti a zaměřeným na univerzální teorii konfliktu uplatňovanou i ve výzkumu mezinárodních vztahů, vychází marxistická věda z učení o rozporech a protikladech ve vývoji společnosti. Na výklad mezinárodních konfliktů uplatňuje dále pojetí procesuálnosti i pojetí systému. Metodicky postupuje od vymezení sociální a třídní podstaty me-

(3) Patří sem především dvě rozsáhlé kolektivní práce, obě redigované V. I. Gantmannem: *Meždunarodnyje konflikty sovremennosti*, Moskva 1983 a *Proces formirovanija i osuščestvlenija vnešnej politiki kapitalističeskich gosudarstv*, Moskva 1981.

zinárodního konfliktu a rozboru příčin a zdrojů jeho vzniku k formám a úrovním jeho rozvoje a posléze zkoumá možnosti a způsoby jeho řešení.

Stejně jako u celkových mezinárodních vztahů je i u mezinárodních konfliktů důležité rozpracování jejich typologie a klasifikace. Hovoří se zhruba o těchto typech: Mezinárodní konflikty vyrůstající ze základního, tj. třídního rozporu a střetání dvou protikladných společenských systémů — kapitalismu a socialismu. Mezinárodní konflikty vyrůstající z rozporu mezi imperialistickými mocnostmi a národně osvobozeneckým hnutím v zemích Asie, Afriky a Latinské Ameriky, a to nejen na úrovni boje těchto národů za získání státní samostatnosti, ale i nezávislosti hospodářské a práva na volbu ekonomicko-sociálního zřízení. Mezinárodní konflikty mezi rozvojovými zeměmi, zcela převážně spojované s působením imperialistických mocností. Mezinárodní konflikty odrážející meziimperialistické rozpory. Zvláštní místo mají mezinárodní konflikty mezi zeměmi, které nastoupily cestu socialismu. Jsou charakterizovány jako netypové, protože nevyrůstají z podstaty socialistického společenského zřízení, ale z působení subjektivního činitele spojeného s tím, že některé z těchto zemí jak ve své vnitřní, tak ve své zahraniční politice porušují leninské principy.

Systémový přístup umožňuje chápat mezinárodní konflikty jako systém, který se vyvíjí v určitých fázích jako proces vedoucí ve svém vyostření k mezinárodní krizi i k násilnému řešení, nebo na základě jednání k řešení mírovému.

Stejně jako celá problematika mezinárodních vztahů je i vědecký výzkum mezinárodních konfliktů úzce spojen s vymezením úlohy objektivních a subjektivních činitelů. Jako rozhodující objektivní činitel se uvádí především poměr sil. Na rozdíl od běžného pojetí buržoazní vědy, která koneckonců redukuje poměr sil na poměr vojenských sil jednotlivých států nebo jejich skupení, vychází marxistická věda z leninského pojetí poměru všech třídních sil ve světě. Ten se promítá v postupu světového revolučního procesu a nutně také ve vývoji mezinárodních vztahů, i když ne bezprostředně, nýbrž zprostředkovaně, a zároveň v rámci konkrétních historických podmínek spojených s celkovým společenským vývojem.

V podmínkách, jež se začaly ve světě rozvíjet od Říjnové revoluce, vzniku prvního socialistického státu a potom celé světové socialistické soustavy, promítá se i v mezinárodních vztazích poměr sil především z hlediska poměru sil mezi celkem kapitalistických zemí a celkem zemí socialistických. Do celosvětového poměru sil dále vstupují rozvojové země, které jsou převážně součástí světové kapitalistické ekonomiky, zároveň se však při prosazování svých zájmů dostávají do rozporu s vyspělými kapitalistickými státy a ve světovém poměru sil mohou působit proti imperialismu. Projevuje se to velmi výrazně v úloze většiny zemí, které se hlásí k principům nezáúčastnosti.

Všechny země, či přesněji státy, vstupují do mezinárodních vztahů s určitým potenciálem, který lze do velké míry vyjádřit kvantitativními parametry, komponenty či aspekty poměru sil. Sem patří parametry vystihující geografickou velikost a charakter daného státu, demografický komponent obsahující nejen počet, ale i celkovou úroveň obyvatelstva, ekonomický komponent zahrnující různé složky — od přírodních zdrojů až po úroveň vědeckotechnického rozvoje — a konečně vojenský potenciál spjatý opět zvláště s ekonomickou a vědeckotechnickou úrovní daného státu nebo seskupení států. Tyto komponenty zkoumají příslušné vědní disciplíny. Sociologie zde má nezastupitelnou roli při zkoumání těch prvků systému mezinárodních vztahů, které jsou zahrnovány pod pojem společenské, ekonomické a politické síly, hnutí

a organizace. Výklad jejich úlohy v mezinárodních vztazích neodlučně souvisí s již uvedenými vazbami mezi mezinárodními vztahy a celkovým společenským vývojem a zvláště pak světovým revolučním procesem. Jejich celek je zároveň úzce spojen s úlohou morálně politického faktoru v mezinárodních vztazích.

Morálně politický faktor v jednotlivých státech je nejobecněji definován jako úroveň sepětí nejširších složek obyvatelstva státu s jeho ekonomicko-sociálním zřízením a politickými institucemi. S tím úzce souvisí úroveň a kvalita řízení.

U států, v nichž žije více národností, hraje důležitou úlohu otázka národnostní. Její řešení může posilovat nebo oslabovat sepětí určitých národnostních složek se státem a projevovat se i v možnostech jeho působení navenek. Národnostní otázka je ovšem svou podstatou otázkou sociální a z tohoto hlediska tedy spadá i z hlediska mezinárodního poměru sil pod celek sociálních a politických sil, hnutí i organizací, které působí v mezinárodních vztazích.

Nejdůležitější sociální a politickou silou, která působí nejen v rámci jednotlivých států, ale i v mezinárodním měřítku přes hranice států je dělnická třída, její hnutí a její organizace. Se vznikem socialistických států se stala vládnoucí třídou, rozhoduje o jejich zahraniční politice a působí přímo na mezinárodní poměr sil a vývoj mezinárodních vztahů. Celkový vývoj socialistického státu uplatňujícího a rozvíjejícího leninské principy řízení vede k tomu, že se stále více rozšiřuje a prohlubuje sepětí všech složek obyvatelstva s jeho zřízením a tento morálně politický faktor pak vstupuje jako velmi významný činitel i do mezinárodního poměru sil. V konkrétní historické situaci může vyrovnávat i ekonomické a vojenské komponenty mezinárodního poměru sil, jak se přesvědčivě potvrdilo v celé historii Sovětského svazu i dalších socialistických zemí. Naopak nedodržování a nerozvíjení leninských principů v řízení socialistického státu může vést k zápornému působení morálně politického faktoru v takovém státě, což se pak promítá i do světového poměru sil.

Z hlediska světového poměru sil je velmi důležitým výzkumným úkolem objasňování úlohy dělnické třídy a dalších sociálních sil, hnutí a organizací v kapitalistických zemích v mezinárodním poměru sil. Z třídní podstaty kapitalistického státu objektivně vyplývá, že v jeho vnitřních i vnějších vztazích rozhodující úlohu má vládnoucí buržoazie. Musí však počítat ve své politice s dělnickou třídou i dalšími sociálními silami, hnutími a organizacemi. Dělnická třída v kapitalistickém státě nemůže změnit podstatu zahraniční politiky, a to ani tehdy, když se vlády účastní její nejuvědomělejší předvoj — komunistické strany. Může však v konkrétních podmínkách působit na zahraniční politiku a tím i na mezinárodní poměr sil a vývoj mezinárodních vztahů. Dosah tohoto působení závisí na organizovanosti a uvědomělosti dělnické třídy, a to jak na úrovni jejich oddílů v jednotlivých státech, tak ve stále větší míře na úrovni mezinárodní. S tím souvisí i úloha mezinárodního komunistického hnutí jako předvoje celého dělnického hnutí.

Komunistické strany jsou zároveň nejdůslednějšími bojovníky za odvrácení jaderné války a mírový vývoj. Jejich postoj byl také vyjadřován na mezinárodních poradách, jež — na rozdíl od forem činnosti Komunistické internacionály v letech před druhou světovou válkou — jsou jednou z hlavních forem koordinace činnosti mezinárodního komunistického hnutí. Jejím stále významnějším úsekem je právě jednota v boji za mír.

Tato problematika má jistě těžiště především v oblasti politické a je z tohoto hlediska zkoumána příslušnými společensko-vědními disciplinami vědeckého komunismu a dějinami mezinárodního dělnického hnutí. Významně tu

ovšem může přispívat i sociologie, a to jak z celkového hlediska zkoumání společenského vývoje, tak z hlediska specifických aspektů. Platí to pro rozbor nových rysů ve struktuře dělnické třídy, zvláště v souvislosti s důsledky vědeckotechnické revoluce, jejich promítáním do mezinárodního dělnického hnutí a jeho přístupem k základním otázkám mezinárodních vztahů. Výrazným příkladem je vývoj sociálně demokratických stran, a to jak v rámci jednotlivých zemí, tak v rámci mezinárodní organizace Socialistické internacionály. Z hlediska vztahu k řešení základních otázek společenského vývoje si tyto strany podržují svůj trvalý reformistický přístup, pokud však jde o základní otázky mezinárodních vztahů, o otázky války a míru, projevíly v posledních letech výrazné pozitivní změny ve svém přístupu.

Význam vazby mezi společenským vývojem a vývojem mezinárodních vztahů nabývá nových rysů i v souvislosti s vývojem národně osvobozeneckého hnutí, z čehož vyplývají i nové úkoly pro marxistické společenské vědy. Jak již bylo zdůrazněno, úloha národně osvobozeneckého hnutí nekončí dosažením státní samostatnosti dřívějších koloniálních zemí, ale probíhá dále v zápase za dosažení plné nezávislosti na imperialismu a řešení stále tíživějších sociálně ekonomických problémů těchto zemí. V oblasti mezinárodní je těžiště především v úsilí o vytvoření *Nového mezinárodního ekonomického řádu*, ale patří sem i snaha o vymanění z tzv. informačního imperialismu kapitalistických mocností, právě tak jako významné úsilí o odvrácení jaderné války, o pokrok v omezení zbrojení, o rozvíjení mezinárodní spolupráce a tím i zajištění základních materiálních prostředků pro řešení naléhavých ekonomických, sociálních a kulturních problémů obyvatelstva velké většiny rozvojových zemí.

S dosažením státní samostatnosti a dalším vývojem rozvojových zemí současně dochází k hlubokým změnám v jejich sociální a třídní struktuře, k složité diferenciaci, která se nutně projevuje nejen v přístupu k řešení vnitřních otázek, ale i v přístupu k základním otázkám mezinárodních vztahů. Právě tyto změny sociální struktury a sociálního pohybu a jejich vazby s přístupem rozvojových zemí a národně osvobozeneckého hnutí k základním otázkám mezinárodních vztahů jsou důležitou oblastí pro sociologický výzkum.

Dalším významným úsekem výzkumné činnosti společenských věd se v naší době ve stále větší míře stává mezinárodní či světové mírové hnutí. Jeho prudký rozmach je spojen se zapojováním stále širších složek společnosti, vytvářením nesmírně složité a mnohdy velmi rozporné struktury, jejíž výzkum by jistě přispěl i k osvětlování složitosti přístupů a postojů různých složek mírového hnutí k základním otázkám mírového vývoje ve světě, a to opět zvláště z hlediska vazeb mezi společenským vývojem vcelku a specifickými rysy vývoje mezinárodních vztahů. Tato problematika zároveň souvisí s tendencemi konstituování výzkumu míru jako samostatné vědní disciplíny, přičemž právě sociologie zde v mnoha případech má velmi podnětnou a aktivní úlohu.

Prakticky všechny společenské síly, hnutí, organizace, jež se určitým způsobem projevují v poměru třídních sil ve světě a v mezinárodních vztazích, jsou ve svém působení spojeny s další otázkou, jejíž úloha vyžaduje všestranný společenskovědní výzkum. Je to úloha lidových mas v mezinárodních vztazích. Je zcela nesporné, že hluboké společenské změny i vývoj systému mezinárodních vztahů v současné epoše a zvláště po druhé světové válce přesvědčivě potvrzuje marxistickou tezi o rozhodující úloze lidových mas v dějinách. Tato úloha se nejvýrazněji uskutečnila v socialistických zemích, kde lidové masy se nejen staly nejširší hybnou silou vítězné socialistické revoluce, ale celého dalšího rozvoje. Přitom jsou nejen základními tvůrci materiálních hodnot, ale spolu s vývojem socialistického státu se stále více účastní na jeho řízení. V tom-

to rámci se jejich úloha promítá i do zahraniční politiky socialistických zemí a působí v celých mezinárodních vztazích.

Mohutný rozmach úlohy lidových mas je dále výrazně spjat s podstatou národně osvobozenického hnutí a vývojem rozvojových zemí, promítá se i do jejich zahraniční politiky a výrazně působí v mezinárodních vztazích. Naproti tomu ve většině vyspělých kapitalistických zemí zůstává úloha lidových mas v zahraniční politice omezenější, i když v mnohých z těchto zemí nabyla nových rozměrů v souvislosti s rozmachem mírového hnutí.

Složitost působení lidových mas v kapitalistických a rozvojových zemích na vývoj mezinárodních vztahů je spjata nejen se složitostí sociální struktury lidových mas, ale i s všestranným působením vládnoucí buržoazie, která vytváří a využívá různé společensko-politické organizace a hnutí, a to opět nejen na úrovni vnitrostátní, ale i na úrovni mezinárodní. I když jejich výzkum patří především do oblasti politické, je velmi důležité zkoumání jejich sociální struktury a vazeb s celkovým společenským vývojem. Zabírají velmi široké spektrum — od buržoazních stran, tzv. liberálních přes konzervativní až po nejreakčnější hnutí a organizace hlásící se otevřeněji nebo skrytěji k fašistické ideologii.

Se všemi uvedenými problémy souvisí dále velmi závažná otázka veřejného mínění, a to opět jak v jednotlivých státech, tak v mezinárodním měřítku, včetně pojetí světového veřejného mínění. Většinou se světové veřejné mínění uvádí tehdy, když se v otázkách mezinárodních vztahů projevuje pozitivně, a to především z hlediska boje za odvrácení jaderné války, pokroku v odzbrojení, mírového řešení konfliktů a vůbec mírové spolupráce. Objasňování skutečné úlohy veřejného mínění a jeho rozpornosti, a to zvláště ve světovém měřítku, z hlediska mezinárodních vztahů vyžaduje opět výzkum sociální struktury, z níž veřejné mínění vyrůstá.

Již dosavadní přehled problematiky ukazuje, že jedním z nejvážnějších problémů výzkumu mezinárodních vztahů je dialektika objektivního a subjektivního, spojená zvláště s otázkou sociálního vědomí. Mnohé z těchto otázek spadají pod problematiku sociologického výzkumu, jiné pod psychologii. Právě absolutizace psychologických aspektů je příznačná pro některé přístupy buržoazní vědy o mezinárodních vztazích. Naproti tomu marxistická věda i zde vychází ze zkoumání společenských souvislostí a v tomto pojetí je významným přínosem sovětské vědy, že se zaměřila i na zpracování sociální psychologie mezinárodních vztahů, jak o tom zvláště svědčí monografická práce N. A. Kosolapova. I v této oblasti výzkumu je zdůrazněn systémový přístup, dialektika objektivního a subjektivního, a zvláště pak je osvětlována otázka mezinárodních vztahů jako specifického druhu styků („vid obščenijsja“).

Psychologické aspekty mají svůj význam i v další oblasti výzkumu mezinárodních vztahů — v oblasti rozhodování, a to jednak na úrovni zahraniční politiky států (samozřejmě zároveň s přihlédnutím k jejich třídní podstatě) jednak na úrovni celého systému mezinárodních vztahů. Sám proces formování a uskutečňování zahraniční politiky a v jeho rámci i proces rozhodování je neodlučně spjat s další oblastí, která je zdůrazněna při výkladu úlohy sociologie ve výzkumu mezinárodních vztahů. Je to prognózování vývoje mezinárodních vztahů. Již sama nesmírná složitost takového jevu, jakým jsou mezinárodní vztahy, vzájemné působení objektivních a subjektivních činitelů, vedou v této oblasti k podstatně větším problémům, než je tomu v kterékoli jiné oblasti společenských vztahů, kde se rozvíjí marxistické předvídaní a prognózování. Tato problematika je opět o to významnější, že buržoazní věda, a zvláště futu-

rologie, se v rámci celkového zkoumání budoucnosti lidstva výrazně zaměřuje na oblast mezinárodních vztahů především z hlediska konfliktů a válek.

Při zkoumání budoucího vývoje mezinárodních vztahů vychází marxistický výzkum ze zákonitostí vývoje celé společnosti, přičemž základním filozofickým východiskem je historický materialismus, s nímž je pak spjata využívání sociologie jakožto vědy významně přispívající k osvětlování zákonitostí pohybu společnosti. Právě toto spojení prognostiky mezinárodních vztahů se společenským vývojem je opět jedním ze základních rysů odlišujících marxistickou prognostiku mezinárodních vztahů od přístupů buržoazních věd.

Podobně jako v celém výzkumu mezinárodních vztahů i v rozvíjení jejich prognóz tvoří jeden ze základních metodických přístupů aplikace systémového přístupu. Specifika mezinárodních vztahů však vyžadují, aby některé stránky systémového přístupu byly podrobněji zkoumány — jako například otázka rovnováhy a stability systému, jeho seberegulování a sebeudržování, otázka prostředí systému mezinárodních vztahů, a to zvláště z hlediska souvislostí a vazeb se systémem společenským. Sem patří i otázka přestavby systému mezinárodních vztahů a její vazby na světový revoluční proces, který zákonitě vede k přestavbě celé společnosti. V souvislosti s pojetím systému mezinárodních vztahů jako celosvětového, se především mezi sociology rozvíjejí diskuse o tom, zda lze aplikovat systémové přístupy na pojetí celosvětového společenství. Na to navazují i otázky všelidských problémů, či globálních problémů, k nimž v první řadě patří základní otázky mezinárodních vztahů, tj. otázky války a míru. Tato nejobecnější rovina zkoumání mezinárodních vztahů a jejich budoucího vývoje je neodlučně spjata s marxistickým pojetím historického vývoje a zvláště s výkladem současné epochy a jejích etap, jenž osvětluje základní tendence budoucího vývoje jak ve vztahu k současnosti, tak ve vztahu k dlouhodobějším společenským problémům. Je nesporné, že i k osvětlování těchto otázek může sociologie velmi významně přispívat.

V odborné sociologické literatuře u nás zůstává problematika mezinárodních vztahů poměrně na okraji. Přitom právě na posledním sjezdovém jednání našich sociologů v roce 1981 bylo několikrát zdůrazněno, že jedním z nejzávažnějších úkolů marxistické sociologie je přispívat ke zkoumání mezinárodních vztahů. Je to úkol tím závažnější, že jeho plnění bude důležitým příspěvkem k spojování vědy s praxí, a to vědeckým objasňováním vnějších podmínek budování rozvinuté socialistické společnosti. V tomto smyslu chce být tato stať, psaná z pozic celkového výzkumu a teorie mezinárodních vztahů, jedním z podnětů.

Literatura

- Burlackij, F. — Galkin, A.: *Sociologija, politika, meždunarodnyje otnošenija*, Moskva, Izd. Mežd. otnošenij 1974.
- Hlivka, I.: *Mezinárodní uvolňování a revoluční proces*. Praha, Svoboda 1980.
- Janků, V.: *Lenin a politika mírového soužití*. Praha, Svoboda 1971.
- Javůrek, J.: *Teorie války, míru a mírového soužití*. Praha, Svoboda 1976.
- Jermolenko, D. V.: *Sociologija i problemy meždunarodnych otnošenij*. Moskva, Izd. Mežd. otnošenij 1977.
- Kokošin, A. A.: *O buržoaznych prognozach razvitija meždunarodnych otnošenij*, Moskva, Izd. Mežd. otnošenij 1978.
- Kosolapov, N. A.: *Socialnaja psichologija i meždunarodnyje otnošenija*. Moskva, Nauka 1983.
- Meždunarodnyje konflikty sovremennosti*. Moskva, Nauka 1983.
- Meždunarodnyje otnošenija, politika i ličnost*. Moskva, Nauka 1976.
- Nikolskij, N. M. — Grišin, A. V.: *Naučnotečničeskij progres i meždunarodnyje otnošenija*. Moskva, Izd. Mežd. otnošenij 1978.

- Novotný, A.: *Teoretické a metodologické otázky medzinárodných vzťahov*. Bratislava, Pravda 1983.
- Pečenev, V. A.: *Mirovaja sistema socializma i meždunarodnyje otnošenija*. Moskva, Izd. Mežd. otnošenij 1975.
- Pozdnjakov, V. A.: *Sistemnyj podchod i meždunarodnyje otnošenija*. Moskva, Nauka 1976.
- Proces formirovanija i osuščestvlenija vnešnej politiki kapitalističeskich gosudarstv*. Moskva, Nauka 1981.
- Příručka pro sociology*. Praha, Svoboda 1980.
- Sanakojev, Š. P.: — Kapčenko, N. I.: *O teorii vnešnej politiki socializma*, Moskva, Izd. Mežd. otnošenij 1977.
- Socializm i meždunarodnyje otnošenija*. Moskva, Nauka 1975.
- Sociologičeskije problemy meždunarodnyh otnošenij*. Moskva, Nauka 1970.
- Soják, V.: *Mezinárodní vztahy naší doby*. Praha, Horizont 1976.
- Soják, V.: *Kritika buržoazních teorií mezinárodních vztahů*. Praha, Horizont 1980.
- Sovremennyje buržoaznye teorii meždunarodnyh otnošenij*. Moskva, Nauka 1976.
- Sachnazarov, G. H.: *Grjaduščij miroporjadok*. Moskva, Polizdat 1981.
- Tomaševskij, D. G.: *Leninskije idej i sovremennyje meždunarodnyje otnošenija*. Moskva, Politizdat 1971.
- Vzajimосвязь a vzajimovlijanie vnutrennej i vnešnej politiki*. Moskva, Nauka 1982.
- Zich, F. a kolektiv: *Co víte o současné sociologii*. Praha, Horizont 1979.
- Zvada, J.: *Strategie míru v naší epoše*. Praha, Svoboda 1975.

Резюме

В. Сояк: Социология в исследовании международных отношений

Автор статьи исходит из того факта, что в жизни народов все большую роль играет развитие международных отношений и прежде всего их основного вопроса, т. е. вопроса войны и мира. Отсюда вытекает необходимость, чтобы все общественные науки, в том числе и социология, уделяли все большее внимание исследованию международных отношений. Эта задача важна и с точки зрения идеологической борьбы между марксистской и буржуазной наукой о международных отношениях.

Исходной основой определения роли социологии в исследовании международных отношений является сопоставление предмета социологии и предмета исследования международных отношений. Она опирается на марксистскую трактовку, согласно которой международные отношения являются составной частью всей совокупности общественных отношений, изучаемых социологией, но в этих рамках они имеют свои специфические особенности, которые требуют также специфического подхода. Одним из связующих звеньев между социологией и исследованием международных отношений является применение системного подхода.

В более детальном изложении в статье освещаются затем некоторые главные категории системы международных отношений, более глубокому пониманию которых может весьма существенно содействовать социология. Это, в частности, связи между внутренними отношениями государства и его внешними отношениями, получающими отражение прежде всего во взаимосвязи внутренней и внешней политики. Затем это связь между процессами общественного развития, особенно мировым революционным процессом и развитием международных отношений. Сюда же входит и исследование международных конфликтов, роли рабочего класса, международного рабочего и национально-освободительного движения, а также движения за мир в международных отношениях. С этим связан также вопрос роли народных масс в международных отношениях и вопрос роли мирового общественного мнения. Здесь получает отражение и использование социальной психологии. И наконец, в качестве важной составной части исследования международных отношений, где может плодотворно содействовать социология, автор выдвигает вопросы принятия решений, планирования и прогнозирования во внешней политике и в международных отношениях.

Summary

V. Soják: Sociology in International-relations Research

The paper proceeds from the fact that, in the life of nations, the influence exerted by the development of international relations and principally of their basic issue — i. e. the issue of war and peace — continues increasing. This of course implies the necessity of an increased participation of all social sciences, including sociology, in the research of international relations. This task is of importance also from the aspect of the ideological conflict between the Marxist and the bourgeois science of international relations.

The starting point for the task of sociology in the research of international relations is the comparison of the subject of sociology with the subject of international-relations research. Its underlying principle is supplied by the Marxist interpretation according to which international relations form a part of general social relations that are examined by sociology; within this framework, however, they have their specific qualities requiring specific approaches. One of the main connecting links between sociology and international-relations research is the application of the system approach.

In a more detailed exposition the paper goes on to elucidate some principal categories of the system of international relations. The contribution of sociology to their more thoroughgoing comprehension may be very substantial. This concerns particularly the links between the internal relations of the State and its external relations projecting themselves chiefly in the home-foreign policy interrelation. Then there is the relation among processes of social development, especially that between the world revolutionary process and the development of international relations. Also the research into international conflicts, into the role of the working class, into international workers' and national-liberation movements and the peace movement in international relations belongs here. In connection herewith is not only the issue of the role of popular masses in international relations but also the question of the role of the world public opinion. Moreover, the application of social psychology is projecting itself in this area. As an important part of the research of international relations where sociology can present a stimulative contribution, also questions of decision-making, planning and forecasting in foreign policy and in international relations are ultimately raised.